

Csiszárik-Kocsir Ágnes

A pénzügyi tudatosság és a generációs hovatartozás hatása a magyarok megtakarításképzésére

The Impact of Financial Awareness and Generational Affiliation on the Savings of Hungarians

Összefoglalás

A XXI. század számos változást hozott az életünkbe. Soha nem látott léptéket öltött a digitalizáció és az információáramlás, mely számos előnnyel és hátránnyal járt. A létezésünket minden percben megrohanó információ dömping, a reklámok hada, a döntéseinket befolyásoló üzenetek folyamatos készenlétre kényszerítenek minket. Ebben a felgyorsult világában meg kellett tanulnunk azt, hogy a bizonytalanság állandó, és egyre váratlanabb helyzetekben kell szembe néznünk az élet minden frontján. Ez a bizonytalanság kiterjed nemcsak a jövedelmi pozíciókra, hanem a munkahelyünkre, egzisztenciánkra is. A globális konfliktushelyzetek pedig csak tovább erősítik ezt a bizonytalansági érzetet. A bizonytalan helyzetekben az egyének és szervezetek alapvető célja a biztonságra törekvés, melyet a rendelkezésre álló eszközök mentén próbálnak elérni. Nincs ez másképp a pénzügyeink tekintetében sem. A megtakarítások célja éppen az, hogy védőhálót képezzen a váratlan, előre nem látható helyzetekre, szituációkra egyéni, nemzeti és nemzetgazdasági szinten egyaránt. Azon nemzetek, amelyek magas megtakarítási rátával rendelkeztek mindig többet tudtak fordítani a beruházásokra, így magasabb gazdasági növekedéssel büszkélkedhettek. A megtakarítások, a kincsképző funkciójukból kiindulva segítenek abban, hogy a hirtelen jött váratlan helyzeteket kezelni lehessen. A megtakarítások napjainkban a klasszikus biztonsági funkción messze túlmutatnak. A fogyasztói társadalomban, a kíná-

DR. HABIL. CSISZÁRIK-KOCSIR ÁGNES, Óbudai Egyetem, egyetemi docens,
(kocsir.agnes@uni-obuda.hu).

lat bősége mellett a jövőbeli fogyasztás zálogát is jelenti, melyre a folyó jövedelmek nem nyújtanak fedezetet. A tanulmány a fenti indító gondolatok mentén arra vállalkozik, hogy felmérje a megtakarítás képzés mögötti tényezőket, indítékokat, és motivációkat a pandémia utáni időszakban. A megtakarítást idukáló tényezőket a generációs hovatartozás és a pénzügyi tudatosság szempontjai mentén kívánom megvizsgálni egy Magyarországon végrehajtott kérdőíves adatfelvétel eredményei alapján.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D14, F65, G21, G53

Kulcsszavak: pénzügyi tudatosság, pénzügyi műveltség, megtakarítás, megtakarításképzés, generációs hovatartozás

Summary

The 21st century has brought many changes in our lives. Digitisation and information flows have reached unprecedented levels, along with many advantages and disadvantages. Information dumping, advertising and messages that influence our decisions force us to be constantly on our toes. In this fast-paced world, we have had to learn that uncertainty is constant and that we face increasingly unexpected situations on all fronts of life. This uncertainty extends to our financial status as well as our jobs and social status. And global conflict situations only add to this sense of insecurity. In a state of insecurity, individuals and organisations seek security through the means at their very disposal. This is no different for our finances. The purpose of savings is precisely to provide a safety net for unexpected, unforeseen situations and situations at an individual, national and national-economic level. Nations that have had high savings rates have always been able to invest more, and thus boast higher economic growth. Savings, by virtue of their treasury function, help to deal with sudden unexpected situations. Savings nowadays go far beyond a classic safety function. In a consumer society, given the abundance of supply, they are a pledge of future consumption that current income cannot buy. Along those lines, the paper sets out to assess the factors, motives and motivations behind the accumulation of savings in the post-pandemic period. I will examine the factors that induce savings along the aspects of generational affiliation and financial awareness based on the results of a questionnaire survey conducted in Hungary.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D14, F65, G21, G53

Keywords: financial awareness, financial literacy, savings, savings education, generational affiliation

BEVEZETÉS

A megtakarítások kiemelten fontos szerepet játszanak minden ország, nemzetgazdaság esetén hazai, és nemzetközi szinten egyaránt. Ha a közgazdaságtanból ismert klasszikus négysektoros modell felépítését nézzük, akkor látható, hogy egy gazdaság életben és egyensúlyban tartásához minden esetben szükséges a négy klasszikus szereplőtől (háztartás, vállalat, állam és külföld) jövő megtakarítás, ami a beruházások forrását képezi. Ha a modell elmélete alapján képzeljük el a makrogazdaság működését, akkor azt látjuk, hogy nincs beruházás megtakarítás nélkül, vagyis nincs hitel sem megtakarítás nélkül, ami jelentős pénzügyi biztonságot jelenthet. A megtakarítások növelése egy adott ország gazdasági növekedésének a forrása lehet, így azok szintjének alakulása kiemelten fontos minden gazdaság számára (Puspasari et al., 2018). Azon országok, ahol magas a megtakarítási ráta, ott egyértelműen kimutatható a beruházások gyors növekedése is, mely ösztönzőleg hat a gazdaságra (Khatun, 2018). Mindezek ellenére a modern pénzügyi rendszerekben ez a négysektoros modell elmélete teljes valójában sajnos már működésképtelen, hiszen számtalan formája létezik a pénzteremtésnek, legyen szó hagyományos vagy virtuális pénzekről. Manapság a megtakarítások már nem azért fontosak, hogy az képezze a beruházások alapját, hanem annak inkább a biztonsági, vagy akár a kincsképzési funkciója a jelentősebb. Jelen tanulmányban a háztartási megtakarításképzést vesszük górcső alá, különös tekintettel a pandémia utáni helyzetre. A világjárvány miatti krízishelyzet új dimenzióba helyezte a megtakarításképzés kérdéskörét. A hirtelen jött változások, az egyik napról a másikra történt lezárások új kihívásokat állítottak a háztartások és a vállalkozások elé. A vállalkozások oldalán tapasztalt ellátási láncok akadozásából eredő problémák, a forgalom kiesés, az új munkaszervezés és az emiatt tapasztalható bevétel elmaradás a vállalati megtakarítások fontosságára hívta fel a figyelmet (Tóth et al., 2023a). A háztartások oldaláról ugyanezen érme másik oldalát vizsgálva szintén a kieső, vagy csökkentett munkabér pótlását vagy kiegészítését szolgálták a megtakarítások azon családoknál, ahol volt erre lehetőség. A megtakarítások háttérében általában az a döntési szempont áll, hogy az mekkora hozamot hoz, mennyire likvid, avagy mennyire biztonságos az. A 2008-as válság is felhívta a figyelmet a tudatos pénzügyi gondolkodásra, az előrelátó tervezés fontosságára (Varga, 2023; Csiszárík-Kocsir et al., 2021; Tóth, 2022c). Itt kezdett a világ és a szakma mélyebben foglalkozni a pénzügyi tudatossággal és műveltséggel, melynek szerves része a megtakarításkezelés is. Azonban a megtakarítások nemcsak azért fontosak egyéni szinten, hogy ezáltal el tudják kerülni a nehezebb élethelyzeteket, csökkenteni tudják ezáltal a negatív sokkokkal szembeni kitérttségüket, hanem azért is, hogy elérjék azt a vagyoni szintet, mely által elérhetővé válik az általuk preferált fogyasztási szint (Dupas–Robinson, 2013). A megtakarításképzés mögöttes indoka és háttere azonban egyénenként különbözik. A jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy ezen háztartási megtakarítási szándék mögött meghúzódó indokokat vizsgálja meg a generációs különbségek mentén a pandémia hozta nehéz helyzetben.

A MEGTAKARÍTÁSKÉPZÉS SZEREPE ÉS MÖGÖTTES TÉNYEZŐI

Az egyéni megtakarítások kapcsolatban állnak a pénzügyi műveltséggel. Pénzügyi tudás birtokában az egyének tudatosabb döntéseket hoznak a pénzügyek terén, ami magában foglalja a megtakarítási döntéseiket is. Az alacsony szintű pénzügyi műveltség sok esetben deklarálja a jövőbeli pénzügyi nehézségeket, éppen a megtakarítások elmaradása miatt (Gathergood, 2012, Tóth et al., 2022a, 2022b, 2023a,b). Pénzügyi műveltség hiányában az elmaradó pénzügyi tervezés, a jövő tudatos tervezése a megtakarításképzés elmaradásához vezethet, mely kiszolgáltatottá teszi az egyéneket a váratlan helyzetekkel szemben (Hilgert et al., 2003; Csiszárík-Kocsir et al., 2022; Csiszárík-Kocsir – Varga, 2022; Csiszárík-Kocsir, 2022). A kérdés vizsgálata során fontos megemlíteni a pénzügyi önhatékonyság fogalmát is, ami nem más, mint az egyének pénzzel való gazdálkodásának a képessége (Lapp, 2010). A pénzügyi önhatékonyság elsősorban az egyén önbizalmából táplálkozik, és stabil pénzügyi tudatosságot, kompetenciákat feltételez. A pénzügyi önhatékonyság egyben egy olyan egyéni, pszichológiai jellemző is, amely a jobb pénzügyi döntésekre, a jólét elérése való lépésekre sarkallja az embereket (Lown, 2011). Azok az egyének, akik magas szintű pénzügyi önhatékonysági szinttel bírnak, magabiztosabbak, jobban meg tudnak birkózni az egyes nem várt pénzügyi helyzetekkel, könnyebben találnak kiutat a nehézségekből, szemben azokkal a társaikkal, akik az önhatékonyság alacsonyabb szintjével rendelkeznek. Ezen rétegek kiszolgáltatottabbak, könnyen eladósodnak, hajlamosak kevésbé hatékony pénzügyi konstrukciókat elfogadni a hitelek kapcsán, és nem rendelkeznek megtakarításokkal sem, amik a váratlan pénzügyi helyzetekből ki tudnák vezetni őket. A pénzügyi hatékonyság alacsony szintje a pénzügyi kirekesztődés egyik sajátos formájának tekinthető, mely nem a digitalizációból ered, hanem az egyének kompetencia hiányából.

A megtakarítási döntések szoros összefüggésben vannak a fogyasztási döntésekkel. A fogyasztói magatartás egy dinamikus folyamat, mely magában foglalja a javak iránti igény felmerülését, a kiválasztást, az igény kielégítését, és a fogyasztási döntés eredményeként létrejött elégedettséget (Karlan et al., 2014). A jövedelem azon része, amit ma nem fogyasztanak el, az egy jövőbeli fogyasztást fog szolgálni a megtakarítás formájában (Browning–Lusardi, 1996). A fogyasztás egy részéről való lemondásért cserébe ellentételezést kínálnak a pénzügyi szereplők kamat formájában. A jövőbeli fogyasztás garantálása, a kamat szerepének helyes értelmezése a pénzügyi tudatosságunk függvénye. A megtakarítást sok esetben bankszámlán való pénzelhelyezésként, a hiteltörlesztés forrásaként, vagy akár spekulációként is értelmezzük, de minden esetben a jelenlegi fogyasztásunk korlátozásával képezzük azt. Az egyének megtakarítási célja az életciklus során változik, más célból takarítanak meg az idősebb és a fiatalabb generációk (Browning–Lusardi, 1996).

A megtakarítások vizsgálata során fontos kitérni a pénzügyi szocializációval kapcsolatos kérdésekre is. A felnövő generációk a pénzügyi ismereteket, készségeket és attitűdöket a pénzügyi szocializáció révén sajátítják el (Moschis, 1987), amelynek fő színterei a család, a kortársak, az oktatás, és a digitális korban a média. A szocializációs folyamat részét képezi a pénzügyi szocializáció is, mely az a folyamat, amelynek során az emberek a pénzügyi ismereteket, készségeket és képességeket a környezetükből elsajátítják, megjegyzik, és eze-

ket alkalmazva kialakítják a saját magatartásformájukat. A pénzügyi szocializációnak számos színtere létezik. Magatartásunkat befolyásolják a szülőktől, az iskolából, kortársaktól, valamint a munkahelyünkről illetve a gazdasági életből kapott impulzusok egyaránt. Számos kutatás bizonyítja, hogy a gyermekkorban, és a fiatal felnőttkorban elsajátított rossz pénzügyi hozzáállás és magatartásforma az életciklus későbbi szakaszaiban is pénzügyi problémákat eredményez (Varcoe et al., 2001). A színterek közül a legmeghatározóbb a szülői oldalról érkező minták köre (Youniss–Haynie, 1992). A szülők azok, akik megtanítják a következő generációt arra, hogy hogyan kell kezelni a pénzügyeket, melyek a megtakarítás forrásai, formái és mi annak a fontossága, valamint meghatározóak a hozott minták a fogyasztási döntéseink szempontjából is (Webley–Nyhus, 2006; Lusardi–Mitchell, 2014). Amikor az egyén úgy dönt, hogy jövedelmének egy részét megtakarítja, az mindenképpen egy tudatos egyéni döntésnek mondható, melyet a hozott minták jelentősen erősítenek, így pozitív irányba befolyásolnak. Azok a gyerekek, akik gyermekkoruktól szoktatva vannak arra, hogy pénzüket egy részét félre tegyék, azoknál ez a magatartás felnőtt korukra is megmarad, tartalékot képezve a jövőbeli nehézségekre és megoldandó helyzetekre (Attansio–Székely, 2000).

Ha a megtakarítás-képesséssel és kezeléssel kapcsolatos magatartás korai elsajátítása már gyerekkorban megkezdődik, akkor olyan kulcskompetenciára tesznek szert a gyermekek (egyének), ami jövőbeli életüket pozitívan fogja befolyásolni. Képesé válnak a racionális kiadási szerkezet kialakítására, kontrollálni fogják tudni a pénzügyi döntéseiket, és fel tudnak készülni a különféle váratlan helyzet kezelésre (Ariffin et al., 2017). Ezt a tudatosságot azonban az egyének későbbi életciklusaiban jelentősen tudják befolyásolni pozitív és negatív irányba a családon és az oktatási rendszeren túl a barátok, a munkatársak is (Calderone et al., 2018). A megtakarításképzés azonban különböző életszakaszokban másképp és másképp jelentkezik, és vannak olyan helyzetek, amikor kifejezetten nehéz az (Gerhard et al., 2018). Mivel a jövőbeli élethelyzeteinket előre nem ismerjük, általában optimistán tekintünk arra, így hajlamosak vagyunk erodálni a megtakarítások fontosságát a pillanatnyi fogyasztási döntéseink javára, holott a megtakarítást a jövő előrelátásának képtelenségéből adódó kockázat csökkentési eszközként definiáljuk, ami az egyes és elkerülhetetlen váratlan élethelyzetek kezelésében (munkahely elvesztés, egészségügyi probléma stb.) nélkülözhetetlen.

A megtakarításokkal foglalkozó korai elméletek és vizsgálatok az egyének teljes egyéni életciklusára összpontosítottak. Az elméletek hátterében az állt, hogy a megtakarítók a teljes életciklusuk tekintetében egy állandó jövedelemre alapozott fogyasztási szintet kívánnak fenntartani, ami miatt szükségessé válnak a megtakarítások. A megtakarítási magatartás mindig két cselekvést foglal magában, egy kincsképzési tevékenységet a jövőbeli fogyasztási igények tudatában, valamint egy megtakarítási magatartást a jövőbeli kockázatok fényében (Satsios–Hadjidakis, 2018).

Manapság a megtakarítások vizsgálatának középpontjába a digitalizáció hozta változások kerültek. A fiatalabb generációkba tartozó egyének (alfa és Z generációs fiatalok, kiegészülve az X és Y generáció egy részével) teljesen otthonosan mozognak a digitális térben, az internet világának aktív résztvevői, akik szinte beleszülettek a digitális korbba, és készség szinten használják a különböző informatikai eszközöket (Garai-Fodor–Csiszárík-Kocsir, 2018; Garai-Fodor, 2020). Az informatikai eszközök készségszintű használata egyrésztől pozitív, hiszen

szinte azonnal meg tudják szerezni a szükséges információkat, legyen szó akár pénzügyi vagy befektetési kérdésről. Fontos kiemelni a korlátlan információszerzés előnyei mellett annak veszélyeit is. A számtalan csatornán keresztül áramló pozitív információk sajnos hajlamosítanak minket arra, hogy elfeledkezzünk annak kockázatairól, hátrányairól is (Bucy, 2000). A sok esetben fél, vagy félrevezető információkat közvetítő oldalak kellően megalapozott pénzügyi magatartás és megfelelő szintű tudatosság nélkül veszélyes helyzeteket és rossz döntéseket eredményezhetnek (Terry et al., 2015). A digitalizációnak köszönhető változások között meg kell említeni azt is, hogy az online tér sokkal több lehetőséget kínál a szükséges jövedelem pótlására hitelek, kölcsönforrások formájában, mint a hagyományos pénzügyi rendszer. A könnyebb pénzszerzési lehetőségek (könnyebb hitelbírálata, nagyobb forráskínálat, enyhébbnek tűnő feltételek) mind a megtakarításképzés fontossága ellen hatnak (Collins et al., 2009).

Számos tanulmány megerősítette, hogy a digitális vívmányoknak köszönhető információramlás, azok jobb elérhetősége és terjeszthetősége jótékony hatással van az egyes társadalmi rétegek felzárkóztatására, így hozzá tud járulni a szegénység csökkentéséhez is (Sassi–Goaïled, 2013; Evans, 2018). Azonban itt fontos megjegyezni azt is, hogy miközben egyes rétegek képesek felzárkózni a pénzügyi téren az internetalapú megoldásoknak köszönhetően, addig mások kizáródnak ezen lehetőségek köréből, tovább növelve a szakadékot a fejlett világ egyéneire mértén. A tudásbeli asszimetria, a szabályozási hiányosságok és ellentmondások, az információs torzulások sajnos a folyamatok ellen hatnak (Demirguc–Kunt et al., 2017; Karlan et al., 2014), ezért fontos, hogy kiemelten foglalkozzunk a pénzügyi kirekesztődés problémakörével is. A pénzügyileg nem kirekesztett egyének és háztartások képesek a megtakarításaikat növelni, az oktatásba befektetni, vállalkozásokat indítani, melyek mind jótékony hatással vannak a jövőbeli pénzügyi biztonságra (Bruhn–Love, 2014). A technikai eszközök forradalmának köszönhető újítások jelentős lökést adtak a folyamatnak (Barr, 2004). A mobilkommunikációs eszközök elterjedése sokat javított a folyamaton, kinyitva a kaput a társadalmilag hátrányosabb rétegek számára is, hozzájárulva ezzel a hátrányos helyzetük csökkentéséhez (Classens, 2006). A mobiltelefonok elterjedése, és mindennapi használata érzékelhetően közelebb hozta a digitális teret. A mobiltelefonok mára már nemcsak kommunikációs eszközök, hanem pénzügyi eszközök is egyben, hiszen utalhatunk, fizethetünk velük, menedzselhetjük velük a fogyasztási döntéseinket is, de segítségünkre vannak a megtakarításaink kezelésében is (Honohan–King, 2012). E téren érdekes felfedezést tett Demombynes és Thegeya (2012), akik kimutatták, hogy a mobiltelefonjaik segítségével olyan emberek intézik a megtakarítási tranzakcióikat, akik nem takarítanak meg a hagyományos bankrendszer csatornán keresztül, tehát akik inkább a fintech cégek kínálta szolgáltatásokat preferálják.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány alapjául szolgáló kutatási eredmények egy 2022 tavaszán elvégzett kérdőíves felmérésből származnak. A kutatás során egy több területet átfogó, előtesztelt, standardizált kérdőív segítségével történt a válaszadók megkérdezése. A kérdőív kialakítását megelőzte több kvalitatív és kvantitatív forduló is, így ezek tapasztalatait felhasználva jött létre a kérdőív alkalmazott formája. A kérdőívben olyan kérdések szerepeltek, melyek a pénzügyi tudatosságra, a digitalizá-

ció hatásaira, a fogyasztói magatartásban bekövetkezett változásokra fókuszáltak a pandémia után, a digitalizáció világában. A felmérés eredményeként a beérkezett 3765 kérdőívből 3515 darab volt teljes mértékben értékelhető, így ezen írás az utóbbi mintaelemszám alapján von le következtetéseket a pénzügyi viselkedés egy területéről, a megtakarításképzés motivációiról. A megkérdezés online történt, a válaszadók teljes körű anonimitásának biztosítása mellett, így a kutatás során nem kerül gyűjtésre a válaszadók beazonosítására szolgáló semmiféle adat. A kutatás során nem került alkalmazásra semmiféle szűrő és szűkítő feltétel, a minél nagyobb elemszámú minta elérése érdekében. Jelen tanulmányban a válaszadókat azok életkora (generációs hovatartozása), a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétele, valamint a pénzügyi tudásának szubjektív érzékelt szintje alapján bontottam csoportokra, annak érdekében, hogy képet kapjak a megtakarításképzés fő indítékairól, motivációról és céljairól. A jelen kutatással olyan megtakarítási célokat kívántam felmérni, amelyek inkább a jelenre, vagy a közeli jövőre fókuszálnak. Nem kívántam foglalkozni a nyugdíjcélu megtakarításokkal, hiszen az a fiatalabb generációk szemével az inkább hosszú távú célként fogalmazódik meg, és korábbi kutatások alapján azt tapasztalható, hogy nem is nagyon bíznak a nyugdíjas éveikben a válaszadók. Ugyanezt erősítette meg a kérdőívet megelőző kvalitatív és kvantitatív fordulók eredménye is. Tehát a jelen tanulmányban azon megtakarítási indítékok kerülnek feltérképezésre, amelyek a jelenben, vagy a közeli jövőben motiválják az egyéneket arra, hogy félre tegyék jövedelmük egyrészét.

Az egyes célokat és irányokat egy négy fokozatú skála segítségével kértem értékelni, ahol az 1-es érték az adott cél teljes elutasítását, a 4-es érték pedig a teljes elfogadást jelentette. A vizsgálatokat SPSS 22.0 szoftver segítségével végeztem, és a jelen tanulmányban ANOVA táblák segítségével mutatom be a kapott eredményeket.

A munka során az alábbi hipotéziseket fogalmazom meg:

- A megtakarításképzésben egyértelműen megmutatkozik az idősebb generációk biztonság tudatossága, és a fiatalabb generációk rövidtávú jövőfókuszja.
- A korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel racionálisabb megtakarítási motívumokat eredményez.
- A pénzügyi tudás érzékelt erőssége nem eredményez minden esetben egyértelműen erős elköteleződést a megtakarításképzés egyes jellemzői tekintetében.

1. táblázat: A minta összetétele az egyes csoportosítási jellemzők alapján

Jellemző		Darab	Százalék
Korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel	igen	1775	50,5
	nem	1740	49,5
Pénzügyi tudás szubjektív megítélése	elégtelen	125	3,6
	elégséges	585	16,6
	közepes	1781	50,7
	jó	870	24,8
	kiváló	154	4,4

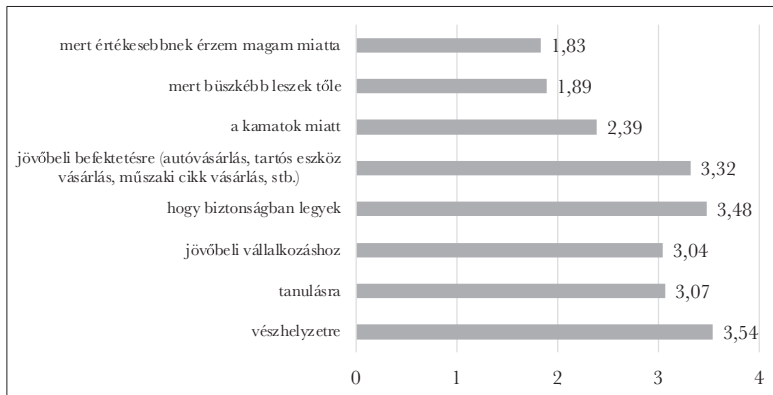
Jellemző		Darab	Százalék
Generációs hovatartozás	BB generáció	154	4,4
	X. generáció	639	18,2
	Y. generáció	713	20,3
	Z. generáció	2009	57,2

Forrás: saját kutatás, 2022, $N = 3515$

EREDMÉNYEK

A jelen tanulmány alapját képező kutatás a pandémia árnyékában, 2022 tavaszán készült. A kapott eredmények egyértelműen sugallják a világválság okozta válság hatását a válaszadók gondolkodásában. A mintában szereplő egyének legnagyobb arányban, a maximális értékhez közelítve leginkább vészhelyzetre kívánnak tartalékolni a jelenben, ezt mutatja a 3,541-es átlag érték is, amely erre a motivációs célra vonatkozott. Ezt követően nagyon sokan azért kívánnak pénzt félretenni, hogy biztonságban legyenek, biztonságban tudják saját magukat, vagy akár a családjukat is, és lényeges motivációs cél is a jövőbeli befektetésre való pénztartalékolás is, amely tartalmazza az autó-, műszaki cikk-, vagy a tartós eszközök vásárlását is. Legkevésbé szeretnék a válaszadók azért félretenni, mert ez által értékesebbnek tartják magukat. Az itt kapott 1,833-as átlagérték egyértelműen bizonyítja ezen indok lényegtelenességét. Hasonlóképpen elutasítják azt a motivációs célt is a válaszadók, hogy azért takarítsanak meg pénzt, mert ettől büszkébbek lesznek (1,888-as átlag). Ezen célok teljesen irracionálisnak mutatkoztak a mintában szereplő válaszadók véleménye alapján. Kevésbé szeretnek megtakarítani az emberek a kamatok miatt is, ami mögött meghúzódó ok az lehet, hogy a felmérés készítés időszakában a piaci és a banki kamatok igen alacsony szinten mozogtak. 3-as átlagérték felett, a középmezőnyhöz tartozva igen sokan szeretnék a jövőbeni vállalkozáshoz és tanuláshoz és pénzt félrerakni, ami egyértelműen meggondolt, és racionális motivációt képvisel.

1. ábra: Megtakarítási célok átlagos megítélése

Forrás: saját kutatás, 2022, $N = 3515$

A továbbiakban arra voltam kíváncsi, hogy bizonyos tényezők, mint a generációs hovatartozás, a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel, avagy a pénzügyi tudás szubjektíven érzékelt szintje mennyiben befolyásolja a válaszadók értékítéletét a megtakarítási célok tekintetében. E célból szórás analízist végeztem Anova-tábla segítségével. Elsőként a generációs hovatartozás alapján vizsgáltam, hogy van-e összefüggés a csoportosítás ismerv, valamint az egyes megtakarítási célok között. Egyértelműen megállapítható a szignifikancia értéke alapján, hogy a tanulási célból képzett, a jövőbeni vállalkozáshoz félrerakott, avagy a kamatok miatt képzett megtakarítások között van szignifikáns kapcsolat, azaz ezeket befolyásolja az életkor. Ugyanez igaz a lista legvégén szereplő két tényezőre, a büszkeségből, és a szubjektív személyi értékből képzett megtakarítás esetén is. Ha a csoportokat vesszük görcső alá, akkor megállapítható, hogy az összes vizsgált generációs csoport esetén első helyen a vészhelyzetre képzett megtakarítás, a biztonsági célból képzett tartalék, valamint a jövőbeli tartós befektetésre félrerakott pénz szerepel a lista első helyén. A legidősebb generációk, a BB és az X generáció sorrendje teljes mértékben azonos, és ők azok, akik azért nem fognak félrerakni, mert ettől értékesebbnek érzik magukat, vagy büszkébbek tőle. Ennek az az oka, hogy ezen korcsoportokba tartozó válaszadók már rendelkeznek megfelelő egzisztenciával, ami nem biztos, hogy a megtakarításaikat foglalja elsősorban magában. A fiatalabb generációk, az Y és a Z generáció esetén az első három megtakarítási cél azonos, de negyedik helyen az Y generációnál a vállalkozási célból képzett megtakarítás áll. Az ő esetükben az utolsó két helyen a büszkeségből, valamint a személyes értéknövelés céljából képzett megtakarítások vannak. Esetükben viszont látható, hogy magasabb értéket tulajdonítottak ennek a két tényezőnek, mint a megelőző két generáció esetén látható volt.

2. táblázat: A megtakarítási motivációk és a válaszadók generációs hovatartozásának összefüggése

Jellemző		Átlag	Szórás	F	Sig.
vészhelyzetre	BB. gen.	3,474	1,061	0,884	0,449
	X. gen.	3,588	0,875		
	Y. gen.	3,540	0,926		
	Z. gen.	3,532	0,942		
	Total	3,541	0,932		
tanulásra	BB. gen.	2,799	1,207	5,979	0,000
	X. gen.	3,036	1,008		
	Y. gen.	3,017	1,008		
	Z. gen.	3,113	0,972		
	Total	3,066	0,999		

Jellemző		Átlag	Szórás	F	Sig.
jövőbeli vállalkozáshoz	BB. gen.	2,708	1,220	7,860	0,000
	X. gen.	2,978	1,074		
	Y. gen.	3,025	1,060		
	Z. gen.	3,095	1,013		
	Total	3,043	1,046		
hogy biztonságban legyenek	BB. gen.	3,422	1,021	1,930	0,122
	X. gen.	3,546	0,886		
	Y. gen.	3,504	0,906		
	Z. gen.	3,455	0,938		
	Total	3,480	0,927		
jövőbeli befektetésre (autóvásárlás, tartós eszköz vásárlás, műszaki cikk vásárlás, stb.)	BB. gen.	3,130	1,164	2,264	0,079
	X. gen.	3,357	0,921		
	Y. gen.	3,314	1,016		
	Z. gen.	3,324	0,965		
	Total	3,319	0,978		
a kamatok miatt	BB. gen.	2,078	1,207	9,396	0,000
	X. gen.	2,246	1,119		
	Y. gen.	2,446	1,154		
	Z. gen.	2,444	1,130		
	Total	2,392	1,140		
mert büszkébb leszek tőle	BB. gen.	1,565	1,035	19,635	0,000
	X. gen.	1,642	1,010		
	Y. gen.	1,980	1,130		
	Z. gen.	1,959	1,119		
	Total	1,888	1,108		
mert értékesebbnek érzem magam miatta	BB. gen.	1,649	1,106	8,492	0,000
	X. gen.	1,667	1,035		
	Y. gen.	1,905	1,128		
	Z. gen.	1,875	1,086		
	Total	1,833	1,090		

Forrás: saját kutatás, 2022, $N = 3515$

A továbbiakban a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel és az egyes megtakarítási motívumok közötti kapcsolatot vizsgáltam ugyanezen módszerrel. Itt is megállapítható, hogy

a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel jelentősen befolyásolja a megtakarítási célokat, mindösszesen a vállalkozáshoz, a kamatok miatt képzett megtakarításoknál, valamint a személyes értékmeghatározás céljából félretett pénztömegeg kapcsolatban nem volt kimutatható az összefüggés. Ha az oktatásban való részvételt vesszük alapul, akkor itt teljesen ugyan azt a sorrendet látjuk, mint amit az előzőekben is, azaz az átlagértékek tekintetében nincs a abban különbség, azonban az egyes tényezőkre adott átlagok már különböznek. Megállapítható, hogy azok, akik részt vettek korábbi pénzügyi oktatásban, sokkal markánsabban mondanak véleményt, azaz magasabb átlagértékeket hoznak a négyfokozatú mérési skálán a lista elején szereplő három megtakarítási cél tekintetében. A lista vége felé közeledve azonban megfordul az arány. Kevésbé tesznek félre a pénzügyi képzésben korábban részt vettek azért, mert büszkébbek lesznek, vagy mert értékesebbek lesznek ezáltal, ami pont fordítva van a pénzügyi oktatásban részt nem vevő vállal válaszadók esetében. Tehát megállapítható, hogy a korábbi pénzügyi ismeretek tanulása tudatosabbá teszi a válaszadókat, ha megtakarítások képzése mögött meghúzó indokokat nézzük.

3. táblázat: A megtakarítási motivációk és a válaszadók pénzügyi oktatásban való részvételének összefüggése

Jellemző		Átlag	Szórás	F	Sig.
vészhelyzetre	Tanult	3,606	0,867	17,252	0,000
	Nem tanult	3,475	0,990		
	Total	3,541	0,932		
tanulásra	Tanult	3,106	0,946	5,892	0,015
	Nem tanult	3,025	1,049		
	Total	3,066	0,999		
jövőbeli vállalkozáshoz	Tanult	3,065	1,002	1,602	0,206
	Nem tanult	3,020	1,090		
	Total	3,043	1,046		
hogyan biztonságban legyek	Tanult	3,512	0,894	4,175	0,041
	Nem tanult	3,448	0,958		
	Total	3,480	0,927		
jövőbeli befektetésre (autóvásárlás, tartós eszköz vásárlás, műszaki cikk vásárlás, stb.)	Tanult	3,363	0,932	7,052	0,008
	Nem tanult	3,275	1,021		
	Total	3,319	0,978		

Jellemző		Átlag	Szórás	F	Sig.
a kamatok miatt	Tanult	2,398	1,100	0,081	0,776
	Nem tanult	2,387	1,180		
	Total	2,392	1,140		
mert büszkébb leszek tőle	Tanult	1,839	1,072	7,043	0,008
	Nem tanult	1,939	1,141		
	Total	1,888	1,108		
mert értékesebbnek érzem magam miatta	Tanult	1,807	1,054	2,034	0,154
	Nem tanult	1,860	1,125		
	Total	1,833	1,090		

Forrás: saját kutatás, 2022, N = 3515

Végül kíváncsi voltam arra is, hogy hogyan befolyásolja a válaszadók érzékelt pénzügyi tudásának szintje az egyes megtakarítási indítékokat. Itt látható, hogy a szignifikancia értéke alapján minden egyes megtakarítási motivációval kapcsolatban kimutatható szignifikáns összefüggés az egyes tényezők megítélése tekintetében. Azon válaszadók, akiknek a pénzügyi tudása a saját bevallásuk szerint elégtelen, inkább azért tesznek félre, hogy biztonságban legyenek, ezt követően jön a vészhelyzeti célból, valamint a jövőbeli befektetés céljából képzett megtakarítás. Az elégséges, közepes, valamint jó értékkel jellemzett pénzügyi tudással bíró válaszadók elsőként vészhelyzetre kívánnak félretenni, ezt követően szeretnének a megtakarításaik által biztonságban lenni, valamint a jövőbeli befektetésre pénztartalékot képezni. A kiválóra értékelt pénzügyi tudás esetén elsődleges a biztonsági funkció, ezt követi a jövőbeli befektetés, és vészhelyzetre csak harmadikként voksoltak nagyobb arányban. Esetükben érződik leginkább a biztonsági funkció felértékelődése, ha a kapott átlagértékek alapján nézzük azt. A válaszadók a legkevésbé szeretnének pénzt félretenni a kamatok miatt (ez a lista végéről nézve a harmadik indíték), vagy mert értékesebbnek érzik magukat, illetve mert büszkébbek lesznek tőle. Ez a sorrend a teljes minta tekintetében is megfigyelhető volt. Az elégtelen pénzügyi tudással bíró válaszadóknál a sorrend a fent jellemzett, az összes többi válaszadó esetében ez viszont megfordul. Legkevésbé azért tesznek félre pénzt, mert ez a személyes értéküket növelni tudná. Itt is érdemes azonban az átlag értékek nagyságára figyelni. Addig, amíg a pénzügyi tudás nem éri el a kiváló szintet, minden egyes esetben az utolsó két tényező átlagértéke 2-es érték alatti, azonban a kiváló pénzügyi tudással bíró válaszadók esetén ez 2 feletti értéket jelentett. Ha az első tényezőket nézzük, akkor a legnagyobb átlag értékek azon válaszadók esetében tapasztalhatóak, akiknek a pénzügyi tudása saját bevallásuk szerint közepes csak, náluk jelenik meg a legmarkánsabban a megtakarítások mögött meghúzódó biztonsági funkció. Mindez ismét a pénzügyi tudatosság fontosságát kívánja hangsúlyozni.

4. táblázat: A megtakarítási motivációk és a válaszadók szubjektív pénzügyi tudásának összefüggése

Jellemző		Átlag	Szórás	F	Sig.
vészhelyzetre	Elégtelen	3,016	1,344	22,390	0,000
	Elégséges	3,474	0,967		
	Közepes	3,600	0,856		
	Jó	3,617	0,855		
	Kiváló	3,117	1,323		
	Total	3,541	0,932		
tanulásra	Elégtelen	2,576	1,321	10,336	0,000
	Elégséges	3,022	1,024		
	Közepes	3,107	0,951		
	Jó	3,113	0,972		
	Kiváló	2,890	1,164		
	Total	3,066	0,999		
jövőbeli vállalkozáshoz	Elégtelen	2,592	1,351	9,644	0,000
	Elégséges	2,923	1,066		
	Közepes	3,069	1,002		
	Jó	3,131	1,041		
	Kiváló	3,058	1,110		
	Total	3,043	1,046		
hogyan biztonságban legyek	Elégtelen	3,080	1,286	10,464	0,000
	Elégséges	3,415	0,969		
	Közepes	3,522	0,866		
	Jó	3,533	0,894		
	Kiváló	3,260	1,136		
	Total	3,480	0,927		
jövőbeli befektetésre (autóvásárlás, tartós eszköz vásárlás, műszaki cikk vásárlás, stb.)	Elégtelen	2,704	1,344	16,287	0,000
	Elégséges	3,239	1,012		
	Közepes	3,365	0,903		
	Jó	3,390	0,977		
	Kiváló	3,201	1,128		
	Total	3,319	0,978		

Jellemző		Átlag	Szórás	F	Sig.
a kamatok miatt	Elégtelen	2,192	1,223	4,779	0,001
	Elégséges	2,299	1,171		
	Közepes	2,381	1,121		
	Jó	2,462	1,116		
	Kiváló	2,649	1,245		
	Total	2,392	1,140		
mert büszkébb leszek tőle	Elégtelen	1,760	1,146	5,454	0,000
	Elégséges	1,921	1,114		
	Közepes	1,850	1,069		
	Jó	1,898	1,127		
	Kiváló	2,260	1,298		
	Total	1,888	1,108		
mert értékesebbnek érzem magam miatta	Elégtelen	1,768	1,123	6,633	0,000
	Elégséges	1,788	1,109		
	Közepes	1,799	1,038		
	Jó	1,870	1,124		
	Kiváló	2,247	1,290		
	Total	1,833	1,090		

Forrás: saját kutatás, 2022, N = 3515

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen tanulmány eredményei alapján megállapítható, hogy a megtakarítások kifejezetten fontosak minden egyén és háztartás életében. A pénzügyi tudatosság és a pénzügyi műveltség jelentős mértékben befolyásolja az egyes egyének megtakarítási hajlandóságát és motivációját. A megtakarításképzés mögött azonban nagyon fontos látni azt is, hogy mely társadalmi rétegek esetén vizsgáljuk ezeket a tényezőket. Magasabb jövedelmi szinttel rendelkező háztartások esetén nagyobb a lehetőség arra, hogy tartalékoljanak, hogy félretegyenek pénzüsségeket a jövőre nézve. A pénzügyi kirekesztődés kérdésköre szintén fontos, hogyha megtakarítások fő céljait, és összegét nézzük. Azon egyének és háztartások, akik megfelelő jövedelmi szinttel és kellő pénzügyi tudatossággal rendelkeznek, egyértelműen pozitívabban állnak hozzá a megtakarításokhoz. A jelen tanulmány alapjául szolgáló mintában résztvevő válaszadók a pandémia árnyékában egyértelműen a vészhelyzetre félretett pénzt, és annak biztonsági funkcióját hangsúlyozták, valamint erőteljesen és markánsan jelent meg a jövőbeli befektetési cél is. Ebből egyértelműen az látható, hogy a pandémia teljes mértékben elvitte a megtakarítások fókuszát a biztonsági funkció irányába. Mindenképpen kiemelendő az, hogy pénzügyi előképzettségtől és generációs hovatartozástól függetlenül nem jelent meg a megtakarítás kép-

zés mögöttes indítékai között az egyéni, szubjektív cél, miszerint ettől valaki értékesebb lenne, vagy büszkébbnek érezné magát. A tanulmány készítésekor az piaci kamatok igen alacsony szinten voltak, tehát ez is háttérbe szorította a jövedelmi célból képzett megtakarításokat. A tanulmányban megfogalmazott hipotézisek kapcsán kijelenthető, hogy az első hipotézist, miszerint az idősebb generációk biztonságtudatosabbak, a fiatalabb generációk pedig jövő fókuszúak, csak részben tekinthetjük elfogadottnak. A megtakarítási célok sorrendje minimális eltérésektől eltekintve szinte egyforma, azonban az átlagértékek tekintetében a fiatalabb generációknál a jövőbeli befektetési cél hangsúlyosabban jelenik meg. A második hipotézist, miszerint a korábbi pénzügyi oktatásban való részvétel racionálisabb megtakarítási motívumokat eredményez, elfogadottnak tekintjük, mivel minden esetben markánsabban jelennek meg a pénzügyi oktatásban korábban résztvevő válaszadók esetében, mivel az ő esetükben sokkal markánsabban jelennek meg a jövőfókuszú megtakarítási célok, mint a pénzügyi oktatásban nem résztvevő társaik esetén. Ez utóbbi csoport esetén inkább az egyéni, szubjektív értéket adó célok mutatkoznak meg leginkább. A harmadik hipotézis alapján miszerint a pénzügyi tudás érzékelt szintje nem eredményez markáns különbségeket a megtakarítási célok esetében elfogadottnak tekintjük, mivel minél magasabb szintűre értékeli az egyén a pénzügyi tudását, annál határozottabb véleménye van az egyes indítékok tekintetében. Mindezek alapján egyértelműen elmondható, hogy a korábbi pénzügyi oktatás, a pénzügyi tudatosság időben történő fejlesztése egyértelműen pozitív hatással van a pénzügyi döntéseink ezen ágára is. Bizonyítást nyert az is, hogy nagyobb pénzügyi hatékonysággal rendelkeznek azok az egyének, akik már korábban kaptak betekintést a pénzügyekbe. Itt ismételt hangsúlyozni kell az oktatási rendszer kiemelt szerepét, amely a családi pénzügyi szocializáció mellett fontos színteret jelent a későbbiekben a pénzügyi kultúra kialakítása tekintetében. A pénzügyi döntésekben megmutakozó tudatosság, a pénzügyi műveltség nagyobb önhatékonyságot eredményez, amelynek pozitív hatásai az életünk minden területén megjelennek. Amennyiben a pénzügyi oktatást erősíteni tudjuk, és már egészen kicsi korban meg tudjuk kezdeni, úgy elérhetjük azt az áhított célt, miszerint pénzügyileg tudatosabbá válnak a gyermekek, felnövő generáció tagjai.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Attanasio, Orazio P. – Székely, Miguel (2000): *Household saving in developing countries-Inequality, demographics and all that: How different are Latin America and South East Asia* (Vol. 427): Inter- American Development Bank, Research Department.
- Ariffin, Mohd Rahim – Sulong, Zunaidah – Abdullah, Amalina (2017): Students' Perception towards Financial Literacy and Saving Behavior. *World Applied Sciences Journal*, 35(10), 2194-2201.
- Barr, Michael S. (2004): Banking the poor. *Yale Journal on Regulation*, 21(winter), 121–237.
- Bruhn, Miriam – Love, Inessa (2014): The real impact of improved access to finance: Evidence from Mexico. *The Journal of Finance*, 69(3), 1347–1376.p.
- Browning, Martin – Lusardi, Annamaria (1996): Household saving: Micro theories and microfacts. *Journal of Economic Literature*, 34(4), 1797-1855.
- Bucy, Erik P. (2000): Social Access to the Internet. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 5(1), 50-61.p. <http://dx.doi.org/10.1162/108118000568967>
- Claessens, Stijn (2006): Access to financial services: A review of the issues and public policy issues. *The World Bank Research Observer*, 21(2), 207–240. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkl004>.

- Calderone, Margerita – Fiala, Nathan – Mulaj, Florentina – Sadhu, Santadarshan – Sarr, Leopold (2018): Financial education and savings behavior: evidence from a randomized experiment among low-income clients of branch-less banking in India. *Economic Development and Cultural Change*, 66(4), 793-825.
- Collins, Daryl – Morduch, Jonathan – Rutherford, Stuart – Ruthven, Orlanda (2009): *Portfolios of the poor: How the world's poor live on \$2 a day*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga János – Garai-Fodor Mónika (2021): Knowledge About Past and Present Financial Crises in Relation to Financial Education. *Pénzügyi Szemle*, 66(2), pp. 211-231.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Garai-Fodor Mónika – Varga János (2022): Generation-specific analysis of the pandemic's impact on financial culture. In: IEEE (szerk.) *IEEE 20th Jubilee World Symposium on Applied Machine Intelligence and Informatics SAMI* (2022), pp. 201-205.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes (2022): Socialisation Determining Individual Financial Decisions from the Aspect of Financial Literacy. *Pénzügyi Szemle*, 67(4), pp. 567-584.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga János (2022): Financial awareness in everyday life due to the pandemic, based on the results of a hungarian questionnaire survey. *People: International Journal Of Social Sciences*, 8(3), pp. 54-66.
- Demirguc-Kunt, Asli – Klapper, Leora – Singer, Dorote – Ansar, Saniya – Hess, Jake (2017): *The Global Findex Database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution* (documents. worldbank no. 126033). Washington, DC: World Bank.
- Demombynes, Gabriel – Thegeya, Aaron (2012): *Kenya's mobile revolution and the promise of mobile savings* (policy research working paper no. 5988). Washington, DC: World Bank.
- Dupas, Pascaline – Robinson, Jonathan (2013): Why don't the poor save more? Evidence from health savings experiments. *American Economic Review*, 103(4), 1138–1171. <https://doi.org/10.1257/aer.103.4.1138>.
- Evans, Olaniyi (2018): Connecting the poor: The internet, mobile phones and financial inclusion in Africa. *Digital Policy, Regulation and Governance*, 20(6), 568–581. <https://doi.org/10.1108/DPRG-04-2018-0018>.
- Gathergood, John (2012): Self-control, financial literacy and consumer over-indebtedness. *Journal of Economic Psychology*, 33(3), 590-602. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.11.006> *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 655
- Gerhard, Patrick – Gladstone, Joe J. – Hoffmann, Arvid O.I. (2018): Psychological characteristics and household savings behavior: The importance of accounting for latent heterogeneity. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 148, 66-82.
- Hilgert, Marianne A. – Hogarth, Jeanne M. – Beverly, Sondra G. (2003): Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Federal Reserve Bulletin*, 89, 309.
- Honohan, Patrick – King, Michael (2012): Cause and effect of financial access: Cross country evidence from the finspace surveys. In R. Cull, A. Demirguc-Kunt, & J. Morduch (Eds.), *Banking the world: Empirical foundations of financial inclusion*. Cambridge: Massachussets Institute of Technology Press.
- Karlan, Dean – Ratan, Aishwarya Lakshmi – Zinman, Jonathan (2014): Savings by and for the poor: A research review and agenda. *Review of Income and Wealth*, 60, 36–78. <https://doi.org/10.1111/roiw.12101>
- Khatun, Mabia (2018): Effect Of Financial Literacy And Parental Socialization On Students Savings Behavior Of Bangladesh. *International Journal Of Scientific And Research Publications*, 8(2), 296-305. DOI: 10.29322/IJSRP.8.12.2018.p8440
- Lapp, William M. (2010): The missing link: Financial self-efficacy's critical role in financial capability. *San Francisco, CA: EARN Research Institute*.
- Lown, Jean M. (2011): Development and validation of a financial self-efficacy scale. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(2), 54.
- Lusardi, Annamaria – Mitchell, Olivia S. (2014): The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic literature*, 52(1), 5-44.
- Moschis, George P. (1987): *Consumer socialization: A life cycle perspective*. Lexington, Books
- Puspasari, Elsa – Yanto, Heri – Prihandono, Dorojatun (2018): The Saving Behavior Of State Vocational High School Students In Tegal Regency. *Journal Of Economic Education*, 7(2), 132-142.
- Sassi, Seifallah – Goaid, Mohamed (2013): Financial development, ICT diffusion and economic growth: lessons from MENA region. *Telecommunications Policy*, 37 (4–5), 252–261.p.

- Satsios, Nikolas – Hadjidakis, Spyros (2018): Applying the theory of planned behaviour (TPB) in saving behaviour of Pomak households. *International Journal of Financial Research*, 9(2), 122-133.
- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2022a): Identifying the Influencing Factors of Financial Literacy Across Pre- and “Post” Pandemic Times at the Hungarian SMEs. *Acta Polytechnica Hungarica*, 19(8), pp. 9-29.
- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2022b): The Impact of Financial Culture on the Operation of Hungarian SMEs before and during COVID-19. *Risks*, 10(7), paper 135.
- Tóth Róbert (2022c): Business and Corporate Financial Literacy in the Operation of Hungarian Firms *ECONOMICS & WORKING CAPITAL* 2021 : 3-4. pp. 2-7.
- Tóth Róbert – Túróczi Imre – Kása Richárd (2023a): A vállalati pénzügyi tudatosság egyre inkább felértékelődő szerepe a koronavírus válság és az orosz– ukrán konfliktust követően. *CONTROLLER INFO* XI. évfolyam, 2. szám : 2023. II. né pp. 21-26.
- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2023b): Validating the Financial Literacy Index of Hungarian SMEs during the COVID-19 Pandemic and the Russian–Ukrainian War. *Risks*, 11(4), paper 69.
- Youniss James – Haynie, Denise L. (1992): *Friendship in adolescence*. *J Dev Behav Pediatr*. 1992 Feb;13(1):59-66. PMID: 1556203.
- Varcoe, Karen P. – Peterson, Shirley – Garrett, Connie – Martin, Allen – Rene, Paula – Costello, Connie (2001): What Teens Want To Know about Financial Management. *Journal of Family and Consumer Sciences: From Research to Practice*, 93(2), pp. 30–34,
- Webley, Paul – Nyhus, Ellen K. (2006): Parents’ influence on children’s future orientation and saving. *Journal of Economic Psychology*, 27(1), 140–164. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2005.06.016>
- Varga János (2023): Az innováció szerepe és a versenyképességgel való összefüggései. In: Csath, M., Nagy, B. (szerk.) *Innovációs sikerfeltételek a kis- és közepes vállalkozások (mkkv-k) körében : 3. kötet*, Budapest, Magyarország : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, pp. 51-139.